

YAVUZ BAHADIROĞLUNUN “KRİM QAN AĞLAYIR” ROMANINDA TARİXİ GERÇƏKLİKLƏRİN MİLLİ İDEALLAR KONTEKSTİNDƏ TƏCƏSSÜMÜ

Aytən ABBASOVA *

Xülasə: XX əsr türk nəsrinin tanınmış nümayəndələrindən Yavuz Bahadıroğlu (1945-2021) həm publisistik məqalələrində, həm də roman və hekayələrində türk tarixinə özünəməxsus mövqedən yanaşmış, tarixi faktları bədii təxəyyül süzğəcindən keçirərək oxucuya təqdim etmişdir. Osmanlı imperiyasının ayrı-ayrı dövrlərindən bəhs edən 20-dən çox roman qələmə alan yazıcının “Sunquroğlu” və “Buxara yanır” romanları oxucuların xüsusi marağına səbəb olmuşdur. Yazıçı “Kırım qan ağlayır” (2016) romanında isə qədim türk yurdu Kırımın ruslar tərəfindən işğalı və II Dünya müharibəsi dövründə Kırım türklərinin yaşadıkları faciələri ictimai-siyasi proseslər fonunda səciyyələndirməyə çalışmışdır. Bu zaman yazıçı mücərrədiyə deyil, əsasən real tarixə əsaslanmış, bu faktları bədii şəkildə oxucuya çatdırmağa nail olmuşdur. Romanda dövrün ictimai-siyasi mənzərəsi haqqında məlumat əldə etmək olur. Hadisələr II Dünya müharibəsi dövründə almanların cəbhədə üstünlük əldə etdiyi bir vaxtda cərəyan edir. Ancaq əsərdə birbaşa müharibə səhnələri təsvir edilmir, XX əsrin 40-cı illərində Krimdə baş verən hadisələrin və müharibənin insan talelərinə gətirdiyi faciələr öz əksini tapır. Yazıcının digər bir məqsədi dünya ictimaiyyəti tərəfindən alman hərbi qüvvələri ilə əlbir olmuş “vətən xainləri” kimi ittiham olunan Kırım türklərinin əslində başına gələnləri oxucuya çatdırmaqdır.

Açar sözlər: *Yavuz Bahadıroğlu, Kırım türkləri, roman, tarixi realuqlar, II Dünya müharibəsi*

The Embodiment Of Historical Realities in the Context Of National Ideals in the Novel “Crimea is Bleeding” by Yavuz Bahadıroğlu

Abstract: Yavuz Bahadıroğlu (1945-2021), one of the well-known representatives of the 20th century Turkish prose, approached the Turkish history from a unique position in his journalistic articles, novels and stories and presented the historical facts to the reader through the filter of artistic imagination. The novels "Sunguroğlu" and "Bukhara is burning" of the writer, who wrote twenty novels about different periods of the Ottoman Empire, have attracted the special interest of readers. In the author's novel "Crimea is crying", which we involved in the research, the occupation of the ancient Turkish land of Crimea by the Russians and the tragedies experienced by the Crimean Turks during World War II were characterized against the background of social and political processes. At this time, the writer was based not on abstraction, but mainly on real history and what the eyewitnesses said, and managed to convey these facts to the reader in an artistic way. The novel provides information about the social and political landscape of the time. The events take place during World War II, when the Germans gained the upper hand on the front. However, the work does not directly depict war scenes, the events that took place in Crimea in the 40's years of the 20th century and the tragedies that war brought to human destinies are reflected. Another goal of the writer is to convey to the reader what actually happened to the Crimean Turks, who were accused by the world community as "traitors" of the German military forces.

Key Words: *Yavuz Bahadıroğlu, Crimean Turks, novel, historical realities, World War II*

Giriş

Yavuz Bahadıroğlu XX əsr türk nəsrində özünəməxsus mövqeyi olan yazıçılardan biridir. 1945-ci ildə Rize şəhərinin Hisar kəndində dünyaya gələn yazıçı müxtəlif peşələrdə çalışmış, 1971-ci ildən İstanbulda jurnalistika ilə məşğul olmağa başlamışdır. Müxtəlif qəzetlərdə müxbir kimi çalışdığı illərdə qəzetlərdə çox sayda yazıları dərc olunmuşdur. Ali təhsili olmasa da, ciddi mütaliə sayəsində türk tarixini bütün incəliklərinə kimi öyrənməyə müvəffəq olmuş, həm publisistik məqalələrində, həm də roman və hekayələrində türk tarixinə özünəməxsus mövqedən yanaşmış, tarixi faktları bədii təxəyyül süzğəcindən keçirərək oxucuya təqdim etmişdir. Osmanlı imperiyasının ayrı-ayrı dövrlərindən bəhs edən 20-dən çox roman qələmə alan yazıcının “Sunquroğlu” və “Buxara yanır” romanları oxucuların xüsusi marağına səbəb olmuş, oxucu kütləsi tərəfindən “tarixi sevdiren adam” adlandırılmışdır. Yazıçı “Kırım qan ağlayır” romanında qədim türk yurdu Kırımın ruslar tərəfindən işğalı və II Dünya müharibəsi dövründə Kırım türklərinin yaşadıkları faciələri ictimai-siyasi proseslər fonunda səciyyələndirməyə çalışmışdır. Bu zaman yazıçı mücərrədiyə deyil, əsasən real tarixə əsaslanmış, bu faktları bədii şəkildə oxucuya çatdırmağa nail olmuşdur. Romanda dövrün ictimai-siyasi mənzərəsi haqqında məlumat əldə etmək olur. Hadisələr II Dünya müharibəsi

* Bakı Avrasiya Universitetinin “Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı” kafedrasının müəllimi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, ayten.abbasova@list.ru, ORCID: 0000-0003-3799-8794

dövründə almanların cəbhədə üstünlük əldə etdiyi bir vaxtda cərəyan edir. Ancaq əsərdə birbaşa müharibə səhnələri təsvir edilmir, XX əsrin 40-cı illərində Krımda baş verən hadisələrin və müharibənin insan talelərinə gətirdiyi faciələr öz əksini tapır.

Krım Tarixinə Bir Nəzər

Qara dənizin şimalında yerləşən, əsrarəngiz təbiətə malik Krım torpaqları tarix boyunca iri dövlətlərin diqqətini çəkmiş, hücumlara və işğallara məruz qalmışdır. XV əsrdən etibarən gərgin siyasi proseslərin cərəyan etdiyi bir məkana çevrilən Krım yarımadasında Qızıl Orda dövləti dağıldıqdan sonra I Hacı Giray xan müstəqil dövlət elan etdi. Hacı Giray xandan sonra hakimiyyətə gələn Menqli Giray xan dövlətin daxilində əmin-amanlığı bərpa etdi və Krım yarımadası Osmanlı İmperiyasının himayəsinə keçdi. Rusiya Osmanlı imperiyasının qüdrətinin zəifləməsindən istifadə edərək onun ərazilərinə daxil olmağa başladı. 1770-ci ildə Rımyantsevin 30 min nəfərlik ordusu türk qüvvələrini darmadağın etdi. Çox keçmədən başqa bir istiqamətdən – Baltik dənizindən hərəkətə keçən rus donanması Orlovun idarəsi altında türk donanmasını məğlubiyyətə uğratdı. Vəziyyətin gərgin olduğunu görən Osmanlı imperiyası 1774-cü ildə Dunay çayı yaxınlığında Kiçik Qaynarca adlı ərazidə müqavilə imzalamağa məcbur oldu. 28 bənddən ibarət müqavilənin şərtlərinə görə Qara dənizin şimal sahilini (Krım yarımadası da daxil olmaqla) və Azov dənizi ətrafını da yaşayan bütün tatarlar Osmanlı padşahının hakimiyyətindən çıxıb müstəqil oldular, Rusiya Osmanlı dövləti tərkibində olan provoslav əhalini öz himayəsi altına keçirdi, rus gəmilərinə Qara dənizdə sərbəst üzmək hüququ verildi. Məğlubiyyəti qəbul edə bilməyən Osmanlı dövləti 1787-ci ildə Rusiyaya qarşı yenidən müharibə elan etdi. Müharibənin əvvəlində Osmanlı qüvvələri müəyyən üstünlük əldə etsələr də, çox keçmədən Suvorovun komandanlığı ilə rus ordusu böyük qələbə əldə etdi. Osmanlı dövləti yenidən sülh müqaviləsi imzalamağa məcbur oldu. 1791-ci ilin 29 dekabrında Yassı şəhərində bağlanmış müqavilənin şərtlərinə görə Osmanlı Krımın Rusiyaya ilhaqını tanıdı. Beləliklə, Kiçik Qaynarca sülh müqaviləsinin şərtləri daha da ağırlaşdırıldı. Krımın Rusiya tərəfindən işğalından sonra xanlıq torpaqları və vəqf torpaqları dövlətin xəzinəsinə keçirildi, məscidlər yerlə-yeksan edilərək yerinə kilsələr tikildi. I Aleksandrın tətbiq etdiyi siyasət Krımda yaşayan türk mənşəli əhalinin güzəranını daha da pisləşdirdi. Krım xanlığından qalan bütün izləri silməyə çalışan çar Krımın adını dəyişdirərək yunanca adı olan “Tavrıda” ilə əvəz etdi. Hər sahədə getdikcə artan təzyiqlər yerli əhalini çətin vəziyyətə salmışdı. Məcburiyyət Krım tatarlarının doğma torpaqlarını tərk etməsinə səbəb olurdu. XVIII əsrdə 3,5 milyon əhalisi olan Krımda XIX əsr son onilliyində əhalinin sayı təxminən 530000 nəfər idi. Əhalinin yalnız 35%-ini türklər təşkil edirdi. Bu rəqəmlər iki əsrə yaxın vaxtda əhalinin etnik tərkibinin necə dəyişdiyini, türk mənşəli əhalinin yarımada necə uzaqlaşdırıldığını aydın göstərir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, köçlər zamanı aclıq, susuzluq, iqlim şəraitinə uyğunlaşa bilməmə səbəbindən yollarda böyük sayda itkilər yaşanmışdı. 1917-ci ildə ölkədə idarəçilik tamamilə bolşeviklərin ixtiyarına keçdi. Hökumətin ilk qurulduğu illərdə Rusiya ərazisində yaşayan azsaylı xalqların bütün hüquqlarının qorunacağı, əsarət həyatına son qoyulacağı vədləri verilsə də, hər şey tam əksinə oldu. Verilən vədlərdən həvəslənən Krım türkləri azadlıq əldə etdiklərinə inanırdılar. 1917-ci ilin 26 noyabrında 76 millət vəkili iştirakı ilə milli qurultay keçirildi. Çələbi Cihan səsvərmədə üstünlük qazanaraq milli hökumət qurdu, ordu yaradıldı. Ancaq bu hökumətin ömrü çox qısa oldu. Rus ordusu bölgəyə daxil olaraq idarəetməni ələ keçirdi. Bu illər Krım tatarları üçün çox ağır illərdir. Bu illərdə 60 mindən çox Krım tatarı öldürülmüş, yüzlərlə insan həbs edilmiş və sürgünə göndərilmişdir. 1920-ci ilin noyabrında Krımda Sovet hökuməti quruldu. Bir il sonra, yəni 18 oktyabr 1921-ci ildə Sovet hökuməti tərəfindən Krım Muxtar Respublikası elan olundu. Bundan sonra qismən də olsa, Krım türkləri nisbi dövlət hüquqlarına malik oldular. Tatar dili və rus dili rəsmi dil elan olundu. 1921-29-cu illərdə Yeni İqtisadi Siyasətin tətbiqi ilə Krım türklərinin sosial-iqtisadi həyatında müsbət dəyişikliklər oldu. Ancaq 1929-cu ildə Stalin Yeni İqtisadi Siyasətə son qoydu və bundan sonra tətbiq olunan kolxozlaşdırma siyasəti Krım türklərinə çox baha başa gəldi. Kolxozlaşdırmaya etiraz edənlər

həbs olundular. 1931-33-cü illərdə ölkədə dəhşətli aclıq baş verdi. Bütün əmlakı əlindən alınan Krım türkləri bu illərdə böyük itkilər verdi. 40 mindən çox Krım türkü Ural bölgəsinə köçürüldü. 1933-1938-ci illərdə yüzlərlə Krım ziyalı məhv edildi. Kolxozlaşdırma siyasəti təkcə iqtisadi sahədə deyil, digər sahələrdə də Krım türklərinə böyük məhrumiyyətlər gətirdi. Məktəblər, mədrəsələr bağlandı, məscidlər dağıdıldı. Bu illərdə tatar dilini əhaliyə unutturmaq üçün müvafiq fərmanlar verildi. Əvvəlcə ərəb əlifbasından latın əlifbasına, latın əlifbasından isə rus əlifbasına keçid tətbiq olundu. Bir müddət sonra isə tatar dilinin işlədilməsinə rəsmi şəkildə qadağa qoyuldu, tədris müəssisələrində yalnız rusca təhsil verilməyə başlandı. II Dünya müharibəsi bir çox xalqlar kimi Krım türklərinin də taleyində silinməz izlər qoydu. 1941-ci ildə Krım Almaniyaya tərəfindən işğal edildi. İşğal dövründə 100-dən çox türk kəndi darma dağın edildi. 1944-cü ilin aprel ayında SSRİ-nin silahlı qüvvələri cəbhədə üstünlük əldə edərək almanları Krım yarımadasından çıxartdılar. Zülmədən qurtarıldıqlarına sevinən xalq dəhşətli cəza ilə qarşılaşdı. Həmin vaxt SSRİ Dövlət Müdafiə Komitəsinin sədri vəzifəsini icra edən L.P.Beriya Krım tatarlarını Almaniyaya tərəfindən SSRİ-yə qarşı mübarizə aparmaqda və onlarla əlbir olmaqda günahlandıraraq onların Orta Asiyaya sürgün olunması təklifini yazılı şəkildə Stalinə təqdim etdi. Qısa müddət ərzində Tabulov və Serov tərəfindən deportasiya planı hazırlandı. 1944-cü ilin 18 may səhəri Krım tatarlarının məcburi köçürülməsi əmri verildi, başlarına nə gələcəyindən xəbərsiz günahsız əhaliyə hazırlaşmaq üçün cəmi 15 dəqiqə vaxt verildi. Rəsmi şəkildə elan olunmuş sürgün qərarında olduqca sərt qaydalar tətbiq edilmişdi. Heç kəsə güzgü, stul, yastıq, lampa, yorğan kimi zəruri əşyalar, naxışlı dəsmal və köynəklər, qədim mədəniyyətin izlərini özündə daşıyan zinət əşyaları və çalğı alətlərini götürməyə icazə verilmirdi. Bütün bunlar səbəbsiz deyildi. Zorla aparıldıqları yerlərə milli kimliklərini sübut edən heç bir şey aparmamaları, bununla da bu millətin izlərinin silinməsi Krım türklərinə qarşı yürüdülmən amansız siyasətin şərtlərindən idi. Müqavimət göstərənlər qundaq zərbələri ilə dərhal elə orada öldürüldü. Əhali hava almaq üçün pəncərəsi belə olmayan, heyvan daşımaq məqsədilə istifadə edilən vaqonlara doldurularaq Özbəkistana sürgün edildi. Sürgün zamanı yerli iqlimə uyğunlaşa bilməmə səbəbindən, aclıq və soyuqdan dolayı 118800 nəfər həyatını itirdi, ölənlərin 43 mini qadın, 61 mini isə uşaqlar idi. Yekun hesablamalara görə, 194155 nəfər Krım tatarı deportasiya olunmuşdu. Onlardan 151083 nəfər Özbəkistan SSR-də (təxminən 56 min nəfər Daşkənd vilayətinə də, 32 min nəfər Səmərqənd vilayətində, 19 min nəfər Əndican vilayətində və 16 min nəfər Fərqanə vilayətində yerləşdirildi), qalanları isə Ural regionunda və SSRİ-nin qərb vilayətlərində yerləşdirildi. Krım yarımadasında etnik təmizləmə siyasəti davam etdirilərək məscidlər, mədrəsələr, qəbristanlıqlar dağıdıldı, yaşayış məntəqələrinin adları dəyişdirilərək rus adları qoyuldu.

“Krım Qan Ağlayır” Romanında Tarixi Reallıqların Bədii Əksi

“Krım qan ağlayır” romanında taleyinə kifayət qədər ağır faciələr yazılmış Krım türklərinin II Dünya müharibəsi illərində başına gətirilən müsibətlər, bu faciələr içərisində xalqın istiqlalına güclü inam hissi duyan insanların keşməkeşli taleyi öz əksini tapır. Bütün bunları qələmə almaqda yazıçının əsas məqsədi II Dünya müharibəsi illərində yaşanan əsl həqiqətləri, dünya ictimaiyyətində mahiyyətinə varılmadan alman hərbi qüvvələri ilə əlbir olmuş “vətən xainləri” kimi ittiham olunan Krım türklərinin əslində başına gələnləri üzə çıxarmaqdır. Roman 1941-ci ildə Ağməscidin alman hərbi qüvvələri tərəfindən bombalanması xəbəri ilə başlayır. Xəstəxanada çalışan həkim Həsən Halit yaralıları qorumaq üçün əlindən gələni edirdi. Həkim Həsən baş həkimdən yaralıların başqa yerə köçürülməyə xəbərini alır, onların çoxunun ağır vəziyyətdə olduğunu söyləyərək buna mane olmağa çalışır. Ancaq mane ola bilmir, yaralıların vaqonlara daşınması romanda belə ifadə edilir: “Yaralıların feryatları zaman zaman top seslərini bile bastırmakta idi. İstasyon binalarının yıkıntıları arasında yarı harap dörd vagon beklüyordu. Yürüyəbilənləri ite kaka, ağır yaralı olanları da sürükleyərək vagonlara dolduruyordular. Doktor Hasan Halit kollarını göğsündə kavuşturmuş, karanlıqta yürütülən bu ameliyeye dehşət dolu nazarlarla bakıyordu. Bütün yaralı və hastalar yükləndikdən

sonra vagonların kapıları kapatıldı... Kulakları tırmalayan feryatları duyunca başını sürətlə vagonların bulunduğu yana çevirdi. Elinde olmadan bir çığlık attı: “Allah’ım!”. ...Bu çehrede ölüm pusu kurmuştu. Kan, ateş, kırbaç, kurşun bu çehrenin içinde saklanıyordu.” (Bahadıroğlu: 2021, s.8-9) Ancaq bolşeviklər Kırımdan çıxarkən xəstəxanada yatan yaralı Sovet əsgərlərini yandırmaq əmr verirlər. Bu, əslində Ağməscid xəstəxanasında həqiqətən baş vermiş hadisədir. 29 oktyabr 1941-ci ildə Ağməscid xəstəxanasındakı yaralı sovet əsgərləri Sevastopola daşınmaq üçün vaqonlara mindirildikdən sonra səhər saat 09:00 radələrində diri-diri yandırılıblar. Bu əsgərlərin fəryad və iniltilərinin dinc əhalinin eşitməməsi üçün vaqonların qapıları möhkəm bağlanmışdı. Noyabrın 1-i səhər saatlarında tamamilə yanmış qatarın qalıqları tapılır. Səbəb yaralıların ələ keçməməsi və hərbi məlumatların düşmən tərəfinə ötürülməsi ehtimalının qarşısının alınması idi.

Hadisələr Ağməscidin tezliklə almanların nəzarətinə keçə biləcəyini göstərirdi. Kırımda hamı təlaş içindəydi. Son illərdə Xalq Daxili İşlər Komissarlığının (NKVD) işçiləri o qədər azğınlaşmışdı ki, hətta heç bir səbəb göstərmədən türkləri küçənin ortasında çəkinmədən güllələyə bilirdilər. “Kırım’ın bu yolla hürriyyətə kavuşacağı söylenemezdi belki, ama Almanların Ruslardan kötü olmadıkları muhakkatdı. Hasan Halit böyle düşünüyordu... Hangi milletin askeri olursa olsun, Kızılorda kadar zalim, NKVD kadar gaddar olamazdı hərhalde. ...Bunlar kan dökməkdən zevk alan bir acaip mahluklardı adətâ.” (Bahadıroğlu: 2021, s.12)

Roman boyunca dəfələrlə rus əsgərlərinin evlərə soxularaq yaşlı, uşaq, xəstə demədən insanları güllələdiyinin şahidi oluruq. Vəziyyətin dözülməz olduğunu görənlər – Türk Müqavimət Təşkilatının üzvləri alman mayoru Şnayderə təqdim etmək bir yazı hazırlayırlar. Yazıda bütün Kırım türklərinin din işlərini idarə edəcək bir müftinin seçilməsi, türklərin dövlət idarələrində işçi kimi çalışmalarına icazənin verilməsi, yazışmalarda Kırım türkcəsinin istifadə olunması, küçələrə türk adlarının verilməsi, hər bir şəxsin öz dini ibadətini rahatca yerinə yetirməsi üçün şəraitin yaradılması, Kırım türklərinin öz ana dilində təhsil alma hüquqlarının məhdudlaşdırılmaması kimi tələblər qeyd olunurdu. Ancaq Şnayder bunu qəbul etmir, “Türkləri tanırım. Cesur milletsiniz, istiklalinize düşkün milletsiniz, ama, insaf ediniz, Akmescitte gireli daha kaç gün oldu? Böyleyken teklifleriniz nasıl kabullene biliriz?” (Bahadıroğlu: 2021, s.18) cavabını verir. Təşkilatın üzvləri vəkil Əhməd Cahit, müəllim Bəkir Sami və digərləri onlara verilən vədlərin boş olduğunu anlamışdı. “Haklarını savunmak için her zaman ölümü nimet saymış bir milletin mensupları” (Bahadıroğlu: 2021, s.19) olaraq son şans olaraq bir heyətlə Hitlerə belə müraciət etməyə qərar verirlər. Onlar çarəsiz bir şəkildə NKVD əsgərləri tərəfindən öldürüləcəklərini gözləyə bilməzdilər. Ancaq bu müraciətə də müsbət cavab verilmədi, savaşa bitəcəyi təqdirdə istədiklərinin verilə biləcəyi xəbəri gəldi. Təşkilat fəalları artıq dağlara çəkilməmişdi. “Ahmet Cahit ve teşkilat mensupları NKVD'den nasıl kaçıyorlardı ise GESTAPO'dan da kaçmak zorunda idiler. İki ateş arasında, iki düşmanla savaşıyorlar mücadelesine devam edeceklerdi – ne pahasına olursa olsun.” (Bahadıroğlu: 2021, s.20)

Kırım türklərinin XX əsrdə yaşadıkları faciələri bədii əsərlərinin mövzusunda çevirmiş, XX əsr türk nəsrinin görkəmli nümayəndəsi, “Kırımın əbədi səsi” (İ.Kocakaplan) Cengiz Dağcının “Qorxunc illər” romanından və xatirələrindən bəlli olur ki, o da bir müddət əsir həyatı keçirdikdən sonra almanlar tərəfindən yaradılmış Türkistan legionuna daxil edilmiş, alman hərbi geyimini geyinərək SSRİ-yə qarşı vuruşmalı olmuşdur. Uman əsir düşərgəsindən çıxarılan gənc Cengiz yarıçılpaq, ayaqyalın, aclıqdan üzləri şişmiş, danışıklarından qazax, qırğız, türkmən, tacik, özbək olduqlarını zənn etdiyi əsirlərlə birlikdə bilmədiyi bir yerə aparılmışdı. Danışılanların hamısını başa düşməsə də, sözarası eşitdiyi “Türkistan legionu”, “Türkistan ordusu” sözləri yaşadığı dəhşətli günlərdən sonra həyat ümidini itirmiş Cengiz Dağcıya məlhəm kimi gəlmişdi. Yazıcının o anları xatırladığı “Genç ömrümde hiç telaffuz edemediğim bir iki kelime gül gibi açılıyordu susamış kuru dudaklarımda. Türkistan ideası benim Kırım’ımın müstakilliyi kadar önemliydi benim için” (Hatıralarda C.Dağcı: 1998, s.124-

125) sözləri kommunist rejiminin divara dirədiği Kırım türkləri üçün necə bir ümid olduğunu anlamağımız üçün olduqca dəyərlidir.

Prof.Salim Çonoğlunun sözləri ilə desək, “tarih sahnesinə çıktığından beri kimseye zülmetmemiş, düşmanlarına kin beslememiş, ama buna rağmen hep sömürülmüş, tutsak edilmiş, ata yurtlarından sürülmüş bir milletin” (Çonoğlu: 2011, s.32) iki yol arasında qalmasını romanın bu hissəsində bir daha görürük. Almanların cəbhədə geri çəkilməsindən sonra vəziyyət daha da gərginləşmişdi. İndi Kırım türklərinə qarşı daha da aqressivləşən NKVD nümayəndələrinə görə kommunist olmayan hamı faşist idi və mütləq cəzalanmalıydı. “Xalqlara azadlıq gətirmək üçün gəlmişik” şüarları ilə küçələri bəzəsələr də, azadlıq sözünü dilinə gətirən hər kəsi öldürməyə hazır idilər. Növbəti mərhələ Dursunbəy kəndinin kolxozlaşdırılması idi. Strateji baxımdan əhəmiyyətli olan kəndin əhalisi kolxozlaşdırma adı ilə hansı siyasətin aparıldığını gözəl anlayırdı. Hər gün kəndə yerli əhalini şirin vədlərlə aldatmaq istəyən nümayəndələr gəlir, bütün sosialist respublikaların dostluq və qardaşlıq şəraitində mehriban yaşayacağına kənd əhalisini inandırmaq istəyirdilər. Kollektivləşmənin ağır nəticələrini illər əvvəl görən, alın təri ilə əkib-becərdiyi torpağın məhsuluna belə həsrət qalan camaat heç cür razılaşmaq istəmirdi. Əhməd Cahit məscidə toplanmış xalqa səslənirdi: “Savaş öncəsi Stalin nələr vaad etmişdi bize? Hani ezilen Türklərin, bütün halkların hakkı korunacaktı? Hani Müslümanlara devlet kurma izni verilecek?, bununla kalınmayıp desteklenecekti? Kurduğumuz devleti elleriyle yıktı, kızılıklarını ölkemize saldı. Kültürümüzü tırnaklarıyla kafamızdan söktü, kanmadı, imanımıza el attı, namusumuza uzandı. Herkese bir yaşama imkanı tanıyan Sovyet anayasası nerede? ...Müslüman doğduk, Müslümanca yaşamak hakkımız! Bu hakkı vermezlerse Müslümanca ölürüz – dövüşə dövüşə!” (Bahadıroğlu: 2021, s.40)

Ağməscid məscidinin axundu Salih də Türk Müqavimət Təşkilatının fəallarından idi. Uzun müddətdir təqib olunurdu. Gecələrin birində küçədən gələn atəş səsi ilə çölə çıxır, yerdə yatan birinin olduğunu görüb yaxınlaşır. Bu zaman NKVD əsgərləri dərhal yaxınlaşaraq onu yerdə yatan şəxsi öldürməkdə təqsirləndirərək aparırlar. İki gün sonra Salihin həbsi haqqında rəsmi məlumat Dursunbəy kəndinə gəlib çatır. O, NKVD kapitanını qəsdən öldürməkdə günahlandırılırdı. Dövlət məmurlarına tabe olmamaqda günahlandırılan oğlu İsmail də həmin günü həbs edilmişdi. Bir neçə gün zində saxlanılan Salih hələ başına gələcəklərdən xəbərsiz idi. Günlərini yalnız ibadətlə, namaz qılmaqla keçirən Salih zamanı cibindəki saati vasitəsilə müəyyənləşdirə bilirdi. Bir aydan sonra saati əlindən alındı, divara işləməyən bir saat quraşdırıldı. Zaman anlayışını unutturmaq, mütəmadi eşidilən su səsləri, saatlarla başısağrı asılmaq, yeməyinə qatılan uyuşdurucu dərmanlar ona verilən işgəncələrin bəziləri idi. Nəhayət, gözləri qarşısında öz övladının zəhərlənməsini görmək onun üçün səbrinin sınıdığı son an idi. “Bölge radyosundan Kırım halkına hitap etməli. Sovyetlərin Kırımlılara və digər halklara hürriyyət gətirəcəyinə yemin etməli. Şimdiye kadar aldandığımı, Rusları yanlış tanıdığımı ithaf etməli. Mukavemet Təşkilatında birlikdə çalışdığım bütün isimleri tek tek saymalı.” (Bahadıroğlu: 2021, s.96) Ondan tələb olunan bu idi. Təbii ki, qəbul etməyəcəkdə. Ona görə də oğlunu gözləri önündə zəhərləyərək onu bu sözləri söyləməyə məcbur etdilər. Bütün dözülməz işgəncələrə baxmayaraq Salih Kırımın azadlığını hər şeydən üstün tutdu. “Oğlumun ızdırabını dindirebilirim, belki ölümünə də mani olabilirim. Fakat oğlumun ızdıraplarını dindirmək için milyonlarca Müslümanı derin ızdırapların kucağına nasıl atabilirim? Bu hakkı kendimde nasıl görebilirim? Hayır, oğlumun hayatı için bin kere kendi hayatımı feda edebilirim, lakin Kırım'ın hürriyyətini, asla!” (Bahadıroğlu: 2021, s.105) Bu düşüncə ilə də Salih oğlu ilə eyni anda gözlərini birdəfəlik yumur. Onun və oğlunun guya intihar etməsi xəbəri gəlib kəndə çatanda heç kim buna inanmır. Artıq digər kənd sakinləri üçün də ölüm bir nəfəs qədər yaxın idi. Vəkil Əhməd Cahit Salihin ölümündən sonra məsuliyyətinin daha da böyük olduğu bilirdi. Məşəqqətli səfər başlanmışdı. Altı yüz nəfər onun rəhbərliyi ilə yola çıxmışdı. İzlərini itirdikdən sonra Dobrucaya getmək, orada da Türkiyəyə keçməyi planlaşdırırdılar. Uğrunda canlarını verməyə hazır olduqları Kırmda qalmaq hər an təhlükəli idi. Ölüm tələ qurmuşdu

sanki. Hər an bir kommunist gülləsinə qurban getmək ehtimalı var idi. Yazıçı NKVD əsgərlərinin öz aralarında dialoqları zamanı söylədikləri şüarlara özlərinin də inanmadıqlarını, bəzilərinin kiminsə həyatına son qoymaq üçün verilən əmrləri yerinə yetirmək istəmədiklərini də göstərməyə çalışır. İzakov adlı hərbiçinin “Bir oğlum var. On yaşında, ama o kadar yalan söylüyor ki, ne yapacağımı şaşırıdım”. Butler yine dayanamadı, patladı: “Daha ne istiyorsun, yoldaş İzakov, hemen Komünist” Partisine kaydettir oğlunu. Çabuk yüksəlməsi için gerekli en büyük meziyete sahip.” (Bahadıroğlu: 2021, s.140)

Romanın son hissəsində biz XX əsrin ən faciəli səhnələrindən biri – Kırım türklərinin sahib və sakin olduqları dogma torpaqlarından zorla qoparılmasını görürük. 18 may 1944-cü ildə türklərin Kırımdan köçürülməsi əmri gəldi. Əmrin gecə ikən yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulurdu. O gecə qapılar başqa bir səslə döyüldü. Bu çağırış məchula aparən yoldan xəbər verirdi. “Sürüleceklerdi. Bilinmeyen bir istikamete götürüleceklerdi. Hayvan vagonlarında aç, susuz və hastalıklarla baş başa. Geçən yıl verilmişti bu karar. Altında Stalin'in imzası vardı. Bugüne kadar geciktirilmişti nedense. Kırım'da tek Türk kalmasını istemiyorlardı. Ruslaştıracaklardı bütün Kırım'ı. Zaten Ruslaşdırma kültür sahasında ne zamandır devam ediyordu sinsi sinsi. Kırım talihsizdi, Kırım sahipsizdi. Öyle, ya sahipsiz! Sahipleri sürüldüğüne göre... Oyunun son perdesi idi bu, artık Kırım Türklüğünün, türk kültürünün, örf ve an'anesinin üstüne orak çekiçli kalın ve kızıl perde iniyordu.” (Bahadıroğlu: 2021, s.182)

Pəncərəsi belə olmayan vaqona doldurulanlar bu səssizliyin çox çəkməyəcəyini bilirdi. Bir azdan bir-bir güllənəcəklərini düşünənlər belə var idi. Amma onlar üçün hazırlanan səssiz ölüm tələsindən xəbərsiz idilər. Bir qədər getdikdən sonra vaqondan endirilib digər vaqona mindirildilər. Bu vaqonda zülmət qaranlıq hökm sürürdü. Onlar bir azdan zəhərli qaz ilə boğulacaqlarından xəbərsiz idilər. Digər vaqona keçirilərkən hələ də aldadılırdılar. Onları geriye – Kırma aparacaq qatar gələnə kimi burada gözləməli olduqları deyilirdi. Ancaq bu “gözləmə” sadəcə 7 dəqiqə çəkdi. Əmr dərhal yerinə yetirilmişdi. Balaları gözlərinin önündə boğularaq ölən anaların fəryadları qapısı bağlı vaqondan kənara yayılaraq əmri yerinə yetirən əsgərlərə gedib çatırdı. Biri üzünü turşudurdu, digərləri isə qımışırdu. Əmrin qısa vaxtda yerini yetirilməsindən çox razı idilər. Həm faşizmin, həm də kommunizim qorxunc üzünü görə Kırım türkləri üçün ölüm qaçınılmaz idi. Türkiyə sərhədinə çatan Dursunbəy kəndinin sakinlərinin aqibəti də ölüm oldu. Sovet İttifaqına təhvil verilərkən körpü üzərində hamısı bir-bir güllələndi. “Kommunizm, demək bu idi. Öldürmək, öldürmək və yine öldürmək. Çəşitli şəkildə, türlü yollarla...” (Bahadıroğlu: 2021, s.204)

“Kırım qan ağlayır” romanında yazıçı tarixi mövzunu ədəbi əsərin materialına uğurla çevirmişdir. Təbii ki, bu zaman yazıçı bəzi məqamlarda sərbəstliyə yol verərək tarixi materiala müəyyən qədər müdaxilə etmişdir. Görkəmli ədəbiyyatşünas alim Yavuz Axundovun dediyi kimi, tarixi romanlarda “...dövrün ruhu, bir-birinə zidd qütblərin toqquşması, inkişafın əsas istiqaməti, qəhrəmanın öz mühiti ilə mənəvi münasibətləri tarixi həqiqəti tamamlamalıdır. Başlıca qayə sənətkar və zaman problemi ilə bağlıdır: müəllif, hər şeydən əvvəl, şəxsiyyətin yaşadığı dövrün dolğun sosial-siyasi mənzərəsini canlandırmalı, həmin tarixi fonda qəhrəmanın xarakterini, müasirlərinə münasibətini, mənəvi dünyasını, öz əsri ilə bağlılığını diqqət mərkəzinə çəkməlidir.” (Axundov: 1998, s.18) Zənnimizcə, romanın müəllifi bu məqsədinə uğurla nail olmuşdur.

NƏTİCƏ

Yavuz Bahadıroğlu “Kırım qan ağlayır” romanında XX əsrdə, xüsusilə də I Dünya müharibəsi illərində Kırım türklərinə qarşı edilən haqsızlıqları, dogma torpaqlarında azad yaşamaq hüququnun necə məhdudlaşdırıldığını, pafosla səsləndirilən “xalqlar dostluğu” şüarının puçluğunu göstərməyə çalışmışdır. Tarixi faktlara söykənən yazıçı Kırım türklərinin

yaşadıqları fonunda kommunist idarəçiliyini tənqid etməklə aparılan siyasətin ağır nəticələrini göstərməyə çalışır, tarixi-siyasi prosesləri oxucunun diqqətinə çatdırarkən ictimai mənalandırmaya xüsusi yer ayırmışdır. Uzun illər rusların əsarəti altında yaşamağa məcbur olan Kırım türklərinin doğma dilinin ruslar tərəfindən sıxışdırılması, bu dildə çıxan qəzet və jurnalların çapına məhdudiyyətlər qoyulması, məktəblərdə dilin tədrisinə qoyulan qadağalar yazıçının qələmindən də yan keçməmiş, tarixi-siyasi proseslər milli-mənəvi ideallar kontekstində təqdim olunmuşdur.

KAYNAKÇA

- ABBASOVA, Aytən (2017). Cengiz Dağcı. Bakı: Elm və təhsil.
- AXUNDOV, Yavuz (1988). Tarix və roman. Bakı: Yazıçı.
- AYDINGÜN, Ayşegül, AYDINGÜN İsmail (2004). Kırım tatarlarının vatana dönüşü. Kimlik ve kültürel canlanma. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi yayınları.
- BAHADIROĞLU, Yavuz (2021). Kırım kan ağlıyor. İstanbul: Nesil yayınları.
- ÇONOĞLU, Salim (2011). Vatanını yüreğinde taşıyan yazar: Cengiz Dağcı. Kardeş kalemler dergisi, kasım 2011, №59, s.31-34
- “EMEL” fikir-kültür mecmuası. Ocak-aralık 2012, sayı 238-239, 240-241, 108 s.
- Hatıralarda Cengiz Dağcı (1998). İstanbul: Ötüken, 1998.
- KAYA, Turhan (2014). Kırım türklərinin 1944 sürgününün 70. yılında kültür ve sanattakı izdüşümləri üzerine düşüncələr. Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, №51, s.357-378.
- KIRIMLI, Hasan. (1996). Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler, Ankara.
- ÜLKÜSAL, Müstecip (1980). Kırım Türk Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını). İstanbul: Baha matbaası.
- ÜLKÜSAL, Müstecip. (1976). II. Dünya Savaşında Berlin Hatıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Davası. İstanbul: Emel yayınları.
- YÜKSEL, İ (1997). Kırım'ın etnik yapısı ve Kırım tatarlarının problemleri. Yeni Türkiye (Türk Dünyası Özel Sayısı), 2. cilt. Ankara: s.47-51.

